

"אבן מקיר תצחק": פשקווילים פארודיים, סאטיריים ואירוניים כז'אנר ביקורתי

ד"ר חננאל רוזנברג*

תקציר

הפשקווילים, מודעות הדפוס המודבקות על קירות הרחוב החרדי, משמשים כאחד מערוצי התקשורת הפופולאריים בקהילה זו. הפשקווילים עוסקים לרוב בנושאים פנים קהילתיים שנויים במחלוקת ומתאפיינים בסגנון ייחודי, ברטוריקה קיצונית ובאוצר מילים הלקוח מהספרות התורנית. לז'אנר זה קמו במרוצת השנים חיקויים קומיים אשר נפוצו בקהילה ומחוצה לה, במגוון סגנונות הומוריסטיים: פארודיים, סאטיריים, אירוניים, ופשקווילים קומיים המופצים למטרות פרסומיות. העבודה הנוכחית מבקשת לבחון כמה מתתי הז'אנר הללו, תוך ניסיון לעמוד על אופיים, משמעותם והתבוננות העולות מניתוח זה אודות הז'אנר ומקומו בחברה החרדית. מתוך ניתוח הטקסטים עולה כי המופעים ההומוריסטיים מבטאים קריאה מתנגדת לא רק של סגנון השיח ותכניו, אלא ניתן לראותם אף כאתגור הז'אנר כולו, תפקידו ומשמעויותיו החברתיות והתרבותיות.

מילות מפתח: פשקווילים; הומור; פארודיה; סאטירה; אירוניה; תקשורת חרדית

הפשקוויל: תכונות ומאפיינים

הפשקוויל, כינויה של מודעת הדפוס המודבקת על קירות הרחובות, עושה שימוש באופן ההפצה הזול והנגיש של הדפוס, ומלווה מאבקים דתיים, חברתיים ופוליטיים באירופה החל מהמאה ה-16. המילה היידיית "פשקוויל" מקורה בשמו של אזרח בן העיר רומא ששמו פסקווינו (Pasquino), אשר נהג לתלות על בסיסו של פסל רומאי נטול ראש דברי ביקורת וסאטירה על האפיפיור. מפסקווינו האדם הועתק השם לפסל ולכיכר שבה היה מוצב (Piazza Pasquinate), ומזימה בודדת נהפך הדבר לפרקטיקה פופולרית של אזרחים המדביקים כתבי פלסטר (Pasquinata) אנונימיים ברחבי העיר. התופעה הייתה נפוצה במאה ה-16 בכל רחבי אירופה – בצרפת, באנגליה ובגרמניה – כאשר ערוץ תקשורת זה מלווה מאבקים דתיים וחברתיים ומטמיע בתרבויות המארחות את שמו המקורי בשינויים קלים. המונח הגרמני Pasquill עושה את דרכו לשפה היידיית, ומשם נדדה התופעה והמילה אל בני "היישוב הישן" האשכנזי בירושלים ואל הקהילה החרדית כולה (פרידמן, 2005).

אחד ממאפייניו החשובים של הפשקוויל הוא היכולת להפיצו בעילום שם, דבר שאיפשר לכותביו לקרוא תיגר על ההנהגה או הממסד (בעיקר באירופה), ללא חשש מפני הוקעה, נידוי והענשה (פרידמן, 2005). הדבר נכון במיוחד בחברות או תת-קבוצות הנתונות לשלטון סמכותי המונע ביקורת חופשית, מסיבות לאומיות או דתיות. בישראל, הפשקווילים הם חלק בלתי נפרד מהנוף העירוני של השכונות החרדיות. בחברה זו מתפקדים הפשקווילים כערוץ תקשורת לא רשמי המשמש בין היתר להפצת עמדות אידיאולוגיות, להבעת ביקורת פנים-מגזרית ולהכפשה של

* ד"ר חננאל רוזנברג, בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת אריאל; המחלקה לתקשורת, האוניברסיטה

העברית hananelro@gmail.com

אישים, תופעות ותפיסות עולם מתחרות: "הפשקוויל משמש אמצעי ליחידים ולקבוצות לשים ללעג ולקלס דמויות הנחשבות לבעלות סמכות ולקרוא תיגר על ההנהגה השלטת... ומשמש בידי המבקשים למחות נגד מעשי עוול ושחיתות" (פרידמן, 2005, עמ' 10). לעתים מתפקד הפשקוויל כאמצעי להעברת מידע חיוני פנים מגזרי, וכמקור מרכזי לידיעות חדשותיות כגון הודעות בדבר כינוסים והפגנות, ופרסום עמדות הרבנים ("דעת תורה") במגוון סוגיות אקטואליות. אולם ברוב המקרים עוסקים הפשקווילים בסוגיות דתיות-חברתיות 'בוערות' המעסיקות את הרחוב החרדי כגון ענייני חינוך ופוליטיקה, גיוס חרדים לצבא, צניעות ועוד (חרל"פ, 2010). רבים מהפשקווילים נכתבים ומופצים בידי קבוצות פנים-חרדיות מתבדלות כגון "שומרי החומות" ו"העדה החרדית" או בקרב יחידים המבקשים למחות נגד תופעות פנים וחץ חרדיות. בכך מתפקדים הפשקווילים כערוץ אלטרנטיבי, ולעתים אף אופוזיציוני, לעיתונות החרדית הממסדית הנשלטת בידי קבוצות ה"מיינסטרים" הליטאיות והחסידייות ומפוקחות בקפידה על ידי "גדולי הדור" ונציגיו. אולם במקרים אחרים הפשקווילים משמשים בידי ההנהגה החרדית "המיינסטרימית" כערוץ תקשורת משלים לעיתונות הרשמית, להפצת קמפינים דתיים וחברתיים. כך למשל במערכה הציבורית (המשותפת לכלל הזרמים החרדים) המתנהלת למעלה מעשור להפצת "הסלולר הכשר" במקומם של הטלפונים החכמים, נעשה שימוש נרחב בפשקווילים, במקביל להתגייסות המוחלטת של העיתונות לעניין (Rosenberg & Rashi, 2015).

הפשקווילים מתאפיינים ברמות משתנות של אנונימיות וחשיפה. על אחדים מהפשקווילים חתומים רבנים חשובים, כגון רבני "העדה החרדית", "גדולי הדור" הליטאים, אדמו"רים חסידיים וראשי ישיבות. אך כאמור רוב הפשקווילים עלומי שם, או מתעטפים בכינויים כמו-רשמיים כדוגמת "הוועד להצלת הנוער", "המעוררים", "הוועד להגנת קודשי ישראל", "בני הישיבות" וכדומה. לעיתים הפשקוויל הינו יוזמה עצמאית של עסקנים, אולם גם כאשר נעשה הדבר בשליחותם של הרבנים וההנהגה הרשמית של הקהילה – הכותבים הם אלה שקובעים את התוכן ואת הטון.

בהיבט הלשוני ניתן לזהות בפשקוויל מאפיינים בלשניים ותחביריים ייחודיים, וסגנון רטורי קיצוני המהווה אחד מסימני הזיהוי של הז'אנר (שלזינגר, 1992; קנטור ומוצ'ניק, 2004; שפירא, 2005; חרל"פ, 2010). חרל"פ, למשל, מזהה מגוון אמצעים רטוריים בהם מסתייעים כותבי הפשקווילים לצורך השגת מטרתם, כגון תבניות של ניגוד, שאלות רטוריות, ביטויים חוזרים וריבוי סימני פיסוק והדגשה. לטענתה ריבוי תופעות אלה מבטא תחכום רטורי ומאפיין את ז'אנר הפשקווילים, אך אינו ייחודי לו ומצוי בסוגות שכנועיות אחרות. מצד שני תופעות כגון שימוש רב בראשי-תיבות וחקי תבניות ספרותיות המקובלות בתרבות הדתית – הם ייחודיים לז'אנר זה, ומבטאים את תפקודו כערוץ תקשורת פנים מגזרי מובהק.

פשקווילים הומוריסטיים

במהלך השנים נפוצה תופעה של פשקווילים קומיים המחקים באופן כתיבתם את מאפייני הפשקוויל הקלאסי. מחברי הפשקווילים הקומיים רבים ומגוונים: אנשים פרטיים מתוך החברה החרדית ומחוצה לה, מוסדות, משרדי פרסום, חברות מסחריות ועוד. חיקויים אלה משרתים בין

היתר מטרות פארודיות-בידוריות, סאטיריות, מסחריות וכדומה. כך למשל במקרים רבים חיקוי הפשקוויל נעשה במרחב המשפחתי, כגון פשקוויל הומוריסטי המהווה מעין ברכה לרגל אירוע, כאשר סגנונו הרטורי של הפשקוויל משמש כמצע לכותב הברכה, המנסח את דבריו כחיקוי הומוריסטי. המחקר הנוכחי מתמקד בפשקווילים הומוריסטיים המכילים גם רובד רפלקטיבי - פארודי, סאטירי או אירוני – המתייחס למאפייני הז'אנר, וכאלה שהופצו במרחב הציבורי, בעיתונות המודפסת ובאתרי אינטרנט. בשל העובדה שמדובר כנראה בתופעה ארוכת שנים שימיה כמעט כימי הפשקוויל, העבודה הנוכחית לא מתיימרת להקיף את כל גווני התופעה, אלא לבחון כמה מתת-הז'אנר של הפשקווילים ההומוריסטיים, ולעמוד על אופיים, משמעותם והתובנות העולות מניתוחם אודות הז'אנר ומקומו בחברה החרדית.

פשקווילים פארודיים: עיצוב ויזואלי ומאפיינים רטוריים

סאטירה ופארודיה דומים זה לזה בדיאלוג שהם מקיימים עם טקסט תרבותי חיצוני להם ובפרקטיקה המגחיכה את האובייקט אותו מחקים. אולם ז'אנרים אלה נבדלים זה מזה בממד הביקורתי הקיים בסאטירה ולרוב נעדר מהפארודיה, או לכל הפחות איננו חלק משמעותי ממנו. על פי רוב מצטמצמת הפארודיה לחיקוי, לעיוות, ולהקצנה של טקסט מסוים, תוך שימוש בהומור הלועג למאפייניו החיצוניים של הטקסט המקורי כגון מבנה, רטוריקה, מאפייני הסוגה וכדומה (Murfin & Ray, 1997).

דוגמה קלאסית לפשקוויל פארודי ניתן לראות בדוגמה המובאת לעיל (תמונה 1). פשקוויל רפלקטיבי זה לועג למאפיינים הצורניים של הפשקוויל הקלאסי, בייחוד לגופן (פונט) הייחודי לפשקוויל המאפיין את העיצוב המסורתי-מינימליסטי של הז'אנר, וכן להבלטתם והדגשתם של ביטויי השבר והזעקה. ההיבט האירוני האופייני לטקסטים הפארודיים (שיפמן, 2004) בולט בין היתר בטכניקה של שימוש בביטויים בעלי העוצמה הרטורית הגבוהה כגון "אסון" ו-"זעקי ארץ", הבולטים במבט הראשון על הפשקוויל ככאלה העומדים לעצמם, אך בקריאת הפשקוויל כולו ושילובם בהקשר הפארודי של הפשקוויל, מקבלים משמעות הפוכה לחלוטין. כך למשל במשפט הראשון של הפשקוויל "גרפיקה של פשקוויל נראית ממש אסון!", ובדוגמה הנוספת המובאת באמצע הפשקוויל: "עם כל מיני משפטים מפגרים כמו זעקי ארץ..." אי ההלימה בין הופעתם ה'רגילה' בפשקוויל קלאסי, לבין הופעתם המהופכת והרפלקטיבית בהקשר זה, יוצרים את האפקט הפארודי של הטקסט.

אי ההלימה והיפוך תוכני

אחת מטכניקות 'אי ההלימה' המקובלות בז'אנרים הומוריסטים בכלל ובפארודיה בפרט היא טכניקת 'עירוב השדות', בו משלב הטקסט מרכיבים משדה קוגניטיבי, לשוני או טקסטואלי אחד, יחד עם מרכיבים משדה אחר (Palmer, 1987). רסקין מנתח טקסטים אלה על פי "עקרון התסריט", לפיו טקסטים קומיים מתאפיינים בכך שהם מורכבים משני תסריטים, החופפים זה את זה בשלמות ומקיימים ביניהם יחסי ניגוד (Raskin, 1985). דוגמה לשימוש פארודי בטכניקה זו היא פשקוויל הומוריסטי המחקר פשקוויל פופולרי אשר התקבע עם הזמן גם כשלט חוצות (תמונה 2+3), ומזהיר את המבקרים בשכונות החרדיות בפני כניסה בלבוש שאינו תואם את רף

הצניעות המקובל ברחוב החרדי. הפשקוויל הפארודי (תמונה 4) נכתב כחיקוי לטקסט המקורי תוך העברתו מהרטוריקה הדתית ומשיח הצניעות לשיח האופנה. עירוב השדות מתקיים גם בעצם הפיכת של צו האיסור לצו אופנתי, וגם בביטויים המשלבים את שני שדות המשמעות באותו המשפט כגון ”המותגים הקדושים”, ”בעזרת המותג יתברך”, ”מוסדות הקנייה והחסד” וכן הלאה. הפארודיה מתקיימת גם דרך חיקויים ספציפיים של הטקסט המקורי, כגון פירוט רשימת הצניעות (”חצאית סגורה עם שרוול ארוך”) ההופך בפשקוויל ההומוריסטי לרשימת מפורטת של פריטי אופנה (פונצ'ו של דולצ'ה וגבאנה, גייעות וורודות וכו').

פשקווילים סאטיריים ו”אנטי-פשקוויל”

בניגוד לפארודיה, הסאטירה מציעה נקודת מבט ביקורתית, אשר איננה מוגבלת לחיקוי, לעיוות וללעג לז'אנר ולמאפייניו. הסאטירה משתמשת בטכניקה ההומוריסטית במטרה לבקר אובייקטים המצויים מחוץ ליצירה האומנותית עצמה, כגון סטיות והפרות של נורמות חברתיות מקובלות (Rows, 1993). בהקשר הנוכחי, הפשקווילים הסאטיריים-רפלקטיביים אינם עושים שימוש בחיקוי הפשקוויל רק על מנת ללעוג למאפייני החזותיים או לרטוריקה של הז'אנר, אלא במטרה להעביר ביקורת על התכנים והנושאים בהם עוסקים הפשקווילים ה”רגילים”. הדבר בא לידי ביטוי בייחוד בפשקווילים ההומוריסטים העוסקים ב”חומרות הלכתיות”. ה”חומרה”, הוספה של איסור או הקפדה נוספת לגוף המצווה, מהווה פרקטיקה נפוצה בתרבות הדתית-חרדית, ובמובן מסוים נתפסת כחלק מהגדרתה העצמית של החברה החרדית, בייחוד האשכנזית (ליפשיץ, תשע”ב). פעמים רבות נעשה שימוש בפשקווילים להפצת ”חומרות” אלה, כגון הקפדות בנוגע לכשרות המזון, לאיסורי צניעות קפדניים ולמצוות אחרות החל מאפיית מצות ב’הידור מיוחד’ וכלה בהצעה לרכישת סכך בהשגחה הלכתית מיוחדת. ברוח זו, הפשקווילים הסאטיריים מחקים את סגנון הפשקווילים המקובל, תוך המצאת חומרות מגוחכות. כך למשל כאלה המציגים החמרות בתחום הכשרות, כגון פשקוויל האוסר אכילת ”קוגל ירושלמי” בשל העובדה שהאטריות דומות בצורתן לתולעים (תמונה 5). דוגמה נוספת קשורה לקמפיין החרדי נגד השימוש בטלפונים סלולריים שאינם ”כשרים” ובייחוד בסמארטפונים ובאפליקציות סלולריות. הקמפיין שהוביל על ידי ”ועדת הרבנים לענייני תקשורת” הופץ בעיתונות הפנים מגזרית הרשמית, ובמקביל גם בערוץ הפשקווילים הלא-רשמי (רוזנברג וראשי, 2014). פשקווילים אלה תיארו בלשון חריפה את סכנת השימוש בטלפונים חכמים רגילים: חשיפה לשירותי תוכן, לתכנים אינטרנטיים ’פסולים’ ולקשרים לא ראויים בין נשים וגברים אשר הובילו להרס בתים ומשפחות (רוזנברג, בלונדהיים וכ”ץ, 2016). בהקשר זה הופץ פשקוויל ההומוריסטי המבקש לאסור את השימוש גם במכשירי ”הסלולר הכשר” בטענה שכמה אברכים התמכרו למחשבון המצוי במכשירים אלה (תמונה 6). פשקוויל זה עושה שימוש בחותמת הרשמית של ”ועדת הרבנים לענייני תקשורת” (חותם כשרות המוטבע גם על גב ’הסלולרים הכשרים’ עצמם), מקצין ומגחך את החשש מפני התמכרות וחוסר שליטה של המשתמש, אשר הביא את הרבנים והעסקנים לאסור על השימוש בפונקציות סלולריות רבות.

הפשקוויל הסאטירי מתאפיין בהתייחסותו לתופעות נפוצות המופיעות בפשקווילים ’אמתיים’ חדשים לבקרים. כך למשל סוגית הצניעות הנשית הזוכה להתייחסות תדירה בפשקווילים, זוכה

גם היא לפשקוויל סאטירי הקורא לאסור על נשים לצאת מביתם כלל (תמונה 7). דוגמה נוספת היא פשקוויל סאטירי המביע מחאה כנגד גופים חרדים הממומנים בידי ציונים. הפשקווילים האמיתיים בנושא זה נכתבים על פי רוב בידי "העדה החרדית" ו"נטורי קרתא", ואוסרים על שיתוף פעולה עם מוסדות המדינה. הפשקוויל הסאטירי (תמונה 8) אוסר על כל שימוש בכסף ישראלי בשל היותו "כסף ציוני". דוגמאות אלה, המקצינות עד כדי הגחכה את "שיח האיסורים", מבקשות להביא את הגישה הקפדנית והקיצונית של הפשקוויל ה'רגיל' ותכניו לידי אבסורד. במובן זה, המבט הסאטירי על הפשקוויל מהווה השלמה לאפקט הפארודי שהוצג לעיל, בכך ששתי הפרקטיקות ההומוריסטיות מבקשות לחשוף את מאפייניו המוקצנים של הפשקוויל, בין אם במאפייניו הוויזואליים ובסגנון הרטורי שלו ובין אם בתכניו הקיצוניים, ולערער את תשתיות הבסיס של הז'אנר.

סגנון סאטירי נוסף ניתן למצוא בפשקווילים המתמודדים באופן ישיר מול פשקוויל ספציפי, כסוג של 'תגובה ממוקדת'. כך למשל, במסגרת הקמפיין העוסק בסכנות החשיפה לאינטרנט, הופץ פשקוויל העושה שימוש בגימטריה (אינטרנט=סרטן). הגימטריה, רטוריקה דרשנית מקובלת בספרות התורנית ובשיח החרדי, משמשת להפחדה ולאיום על משתמשי האינטרנט (תמונה 9). כתגובה לכך הופצו פשקווילים המעוצבים באופן דומה ובאותו סגנון רטורי (תמונה 10), ומגחיכים את הפרקטיקה הרטורית של הגימטריה (חסה=אוטיזם), וממילא את מסר האיום העולה מתוך הפשקוויל. אולם בניגוד לדוגמאות הקודמות, במקרה זה הכותב איננו מסתפק במסר הסאטירי החבו, אלא חושף במשפט המסכם בתחתית הפשקוויל את המסר הביקורתי של הטקסט ("יש אמונה ויש עיוורון").

הומור והתחזות: "פשקוויל טרול"

ראינו לעיל כי במקרים רבים הטקסט הסאטירי או הפארודי אינו חושף במפורש את היותו כזה, אלא מצפה מהקורא שיזהה את הביקורתיות הטמונה בו מתוך סגנונו המוקצן והמוגזן. עם זאת, במקרים מסוימים נעשה שימוש בפרקטיקת התחזות מלאה, בניסיון להעביר ביקורת חברתית הנובעת מהאמון שנותן הקורא בפשקוויל ובתכניו. ברוח ה"טרולזם" האינטרנטי¹, ניתן לכנות פרקטיקה זו כ"פשקוויל טרול" דהיינו פשקוויל הומוריסטי המסווה עצמו כפשקוויל רגיל, אך בעצם מכיל מסר מחתרתי הנועד לקדם סדר יום ביקורתי.

דוגמה לכך ניתן למצוא במהלך מערכת הבחירות האחרונה (2014), כאשר הוצגה לראשונה רשימה פוליטית לכנסת המורכבת מנשים חרדיות. המצע של תנועה זו היה "לא נבחרות – לא בוחרות", דהיינו מחאה נגד הנורמה הפנים-חרדית שאינו מאפשר לנשים להיבחר לכנסת. כחלק מהקמפיין הפוליטי הפיצו אנשי המפלגה פשקוויל פיקטיבי-אנונימי המוחה נגד המפלגה, ולועג לנשים המעוניינות "להשתחרר" מתפקידים המסורתי בבית פנימה (תמונה 11). פשקוויל זה אמור לשמש עבור הקורא מראה המשקפת את מעמדן המקובל של הנשים במגזר החרדי, שכן העובדה שהקורא הממוצע סבור שמדובר בפשקוויל אמיתי, מוכיחה כי אכן גישה שוביניסטית זו נתפסת כהגיונית

¹ "טרול" או "טרולזם" הוא מונח בסלנג האינטרנטי לגולש המפיק הנאה מהתחזות לגולשים אחרים ברשת, לעיתים בניסיון לעורר עימותים חברתיים ומהומות פוליטיות וכדומה

במרחב החרדי. ובאמת, אתרי אינטרנט חרדיים (כגון 'כיכר השבת')² 'נפלו בפח' והציגו את הפשקוויל כמחאה אותנטית נגד התנועה הפוליטית-נשית החדשה. הממד האירוני שבפשקוויל זה נוצר על ידי הפער בין הפצת הטקסט ברחוב החרדי, לבין חשיפת משמעותו האמתית. אירוניה, הוגדרה על ידי ג'ונסון כ: "Mode of speech in which the meaning is contrary to the words" (אצל Sperber & Wilson, 1981). אירוניה, בהגדרתה, מחייבת הבנה של דבר והיפוכו או של גוונים במשמעות המבע המנוגדים לאמירה המקורית. ההבנה כי מדובר בטקסט אירוני, מתממשת במלואה רק בזיהוי המרכיב הקומי הטמון בהיפוך, בעימות ובפער בין הטקסט הגלוי לבין המשמעות הסמויה ההפוכה העומדת מאחוריו. הניגוד, או ריבוי המשמעויות המתנגשות, יוצר את ה"punch-line" המיוחל. בדרך כלל, תהליך הפענוח האירוני מתרחש כבר במפגש המיידי עם הטקסט. אולם בהקשר של הפשקוויל, המסר הטמון בו נובע דווקא מהרחבת פער הזמן בין קליטת המובן הראשון והפשוט של הטקסט, לבין הפענוח המנוגד וההבנה כי מדובר בטקסט אירוני. הביקורת החברתית שואבת את כוחה בדיוק מפער זה: עצם היכולת של הנמען להחזיק בדעתו שמדובר בטקסט אמיתי (ולא אירוני) זמן כה רב (עד שנחשף בעיתונות שהפשקוויל אירוני), משמשת כרפלקסיה למצבן העגום של הנשים בחברה החרדית ומממשת את הביקורת הטמונה בטקסט.

הקצנה והקצנת-נגד

דוגמה נוספת לתופעת ה'פשקוויל-טרול' קשורה לפשקוויל שנכתב בידי פרופ' משה קופל והרב דניאל גוטנמכר (הראשון גדל בבית חרדי וכיום מרצה למתמטיקה, והשני רב בישיבה). לשני הכותבים ישנה מסורת של כתיבת פשקווילים מזויפים לקראת חג הפורים מדי שנה, בהם בדרך כלל מומצאים איסורים הלכתיים אבסורדיים. באחד מהמקרים הפיצו הכותבים (בעילום שם) פשקוויל העוסק גם הוא בענייני חומרות הלכתיות, בו מוצגת חומרה חדשה האוסרת לכאורה על שתיית "מים של גויים" בשל יצורים מיקרוסקופיים הקיימים בו (תמונה 12). דבר האיסור המדומה הופץ במהרה, ואף הגיע למהדורת החדשות של ה-CNN כאיסור אמיתי (תמונה 13). המקרים בהם הפשקווילים הסאטיריים לא הובנו ככאלה, קשורים למאפיין ההומור המכריח הקצנה בניסיון לייצר טקסט הומוריסטי, אך לא הקצנת-יתר של הטקסט המקורי, זאת בכדי שהטקסט או הז'אנר המקורי יובן. אולם בז'אנר הפשקווילים בו אנו עוסקים, ההקצנה היא מאפיין בולט של טקסט המקור עצמו. הפשקווילים עצמם עושים שימוש בהקצנה – הן מבחינת הנושאים והן מבחינת הרטוריקה, כך שלעיתים גם הקצנה מעבר אליהם, הקצנה בראשו של הכותב, לא נתפסת כהקצנה בראשו של הקורא. קבלת הפשקוויל ההומוריסטי כטקסט אמיתי נתפס כ'ניצחון' של המוען, ש'חוגג' לא על הצלחת הפשקוויל כהבעת מחאה, אלא יתירה מזאת – על כך שהמחאה שלו לא הובנה כסאטירה. הצלחתו חושפת את עוצמת האבסורד, כאילו אומר הכותב "אתם כל כך קיצוניים בתופעות שלכם עד כדי כך שאתם לא מבינים מתי זה רציני ומתי זה בדיחה", ובלשונו של חיים באר: "לפתחה של כל סאטירה רובץ איום המציאות".

² <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4607973,00.html>

חיקוי מסחרי: פשקווילים הומוריסטיים-פרסומיים

תת-ז'אנר נוסף של פשקווילים הומוריסטיים הם כאלה המתפרסמים כחלק מקמפיין פרסומת למוצר צריכה או לחברה מסחרית. במקרים אלה, הפרסומת מעוצבת כחיקוי הפורמט והרטוריקה של פשקוויל 'רגיל', כאשר התוכן הפרסומי מופיע באחת משתי דרכים: (א) הפשקוויל יוצא במחאה כנגד בעיה אותה בא המוצר לפתור (ב) הפשקוויל תוקף לכאורה את המוצר עצמו אך בעצם משבח אותו. כך למשל הפשקוויל לגיל כביסה חדש בשם "פערסיל ג'ל" (Persil gel) – (תמונה 14), אשר לכאורה תוקף את החידוש המודרני של אבקת כביסה בצורת ג'ל. למרות היתרונות הרבים של הג'ל, המפורטים בהרחבה בטקסט, הפשקוויל קורא "לחובה המוטלת עלינו לשמר את מנהגי אמותינו וסבתותינו ולהשתמש רק באבקת כביסה".

הפשקוויל הבא (תמונה 15) מציג דוגמה מורכבת יותר. פשקוויל זה נכתב בידי צוות חברת ניו-מדיה בשם "המתכנה" עבור אגודת "צו מניעה" העוסקת במניעת סרטן המעי הגס. הפשקוויל הופץ כחלק מקמפיין פרסומי שמטרתו להעלות את המודעות של הרחוב החרדי לבדיקות קולונוסקופיה ולזיהוי המחלה בשלביה הראשונים. הכותבים עושים שימוש משובש במושגים ובמונחים מהספרות התורנית, תוך שיוכם לנושא המדובר של הליך הקולונוסקופיה, ולעיתים אף במשמעויות העלולות להיתפס כוולגריות עבור הקורא החרדי. נראה כי מטרתו של סגנון זה היא ליצור ריכוך הומוריסטי בנושא עדין בו ישנה התנגדות טבעית של הקוראים, גם בשל ההליך הרפואי הלא נעים והמביך, ובאופן ספציפי רתיעה מעיסוק בנושא בחברה החרדית. בראיון עיתונאי סיפרו המפרסמים כי ידעו מראש שסגנון זה יגרום לעוברים והשבים להסיר את הפשקוויל מעל לוחות המודעות, וכחלק מהקמפיין התקינו מצלמות בקרבת הלוחות, ושלחו את סרטוני ההשחתה לאתרי אינטרנט חדשותיים, ובכך העצימו את הבאז סביב נושא זה (נחשוני, 12/11/2012).

הבחירה בשימוש בפשקוויל לצרכים פרסומיים, מגדירה מראש את קהל היעד ומתחמת 'קהילת קוראים' מוגדרת אליה פונה המוען. ואכן נראה כי בשני הקמפינים האלה, הפניה הספציפית למגזר החרדי באמצעות שיח הפשקווילים קשורה למאפייני קהל היעד: משפחות מרובות ילדים (ומרובות כביסה...) וציבור בעל מודעות מופחתת לסכנות בריאותיות מסוג זה. אולם ברובד נוסף, נראה כי הבחירה האסטרטגית בפשקוויל בהקשר זה טומן בחובו ביקורת מובלעת, אף אם לא מכוונת. הנחת היסוד המוטמעת בטקסטים אלה היא השמרנות הנוקשה של כותבי הפשקווילים, ותפקודו הנפוץ של הז'אנר ככלי להפצת התנגדויות לחידושי המודרנה, לעיתים אף כאלה המסוגלים לסייע לצרכן. במובן זה מתפקד החיקוי הפרסומי כסאטירה המאתגרת את תפקודו השמרני של הטקסט המקורי.

דיון ומסקנות

בניגוד לטקסטים תקשורתיים פופולריים הפונים לקהלים רחבים ומגוונים ומתאפיינים בפוליסמיות (Fiske, 1987; 2002), הפשקוויל פונה לקהל מוגדר, מקומי, ומתאפיין על פי רוב בסגירות ובחד ממדיות. נראה כי התגובות ההומוריסטיות מבטאות הן קריאה מפענחת המגייסת את מאפייני הפשקוויל לצרכיה (כגון בהקשר ההומוריסטי-פרסומי), והן קריאה מתגרה ומתנגדת במובנה הפוליטי (Hall, 1993), המבקשת לערער את הלגיטימיות של הטקסט המקורי. ואכן כפי שמציין Jensen (1990), 'קריאות מתנגדות' מכוונות במקרים רבים לא רק כלפי טקסט ספציפי אלא כלפי הז'אנר בכללותו. גם בהקשר הנוכחי, ההתנגדות המופיעה בטקסטים ההומוריסטיים איננה רק כלפי טקסט ממוקד – כגון פשקוויל ספציפי – אלא כלפי הז'אנר כולו, ובמובן מסוים כלפי מאפייני התשתית של הז'אנר:

"The wider ramification of opposition on textual level depend on the social and political uses to which the opposition may be put in context beyond the relative privacy of media reception... this mean moving beyond the decoding of the individual text and focusing on the *genre*... its historical origins and designated social uses" (Jensen, 1990: 58)

חוקרים מציינים כי במקרים רבים בהם הסאטירה עושה שימוש בפארודיה ושני ז'אנרים אלה מתערבבים זה בזה, יתכן מצב ובו כינונו של טקסט פוליסמי מתאפיין מחד גיסא בביקורתיות כנגד המושא, ומאידך גיסא בקרבה ובחיבה כלפיו (Hutcheon, 1985; Rose, 1993). ואכן נראה כי גם בהקשר הנוכחי, הפשקווילים הפארודיים, הסאטיריים והאירוניים משקפים חיבה כלפי הז'אנר, סגנונו ומוסכמותיו הפנימיות, אולם בו בעת מתפקדים כערעור התשתית המבנית-רטורית, התוכנית והחברתית של הערוץ המסורתי, במספר רבדים.

ראשית, הפשקוויל הפארודי המתמקד בתשתית הרטורית, פועל ברוח תפיסתם של אסכולת הפורמליסטים הרואים בפארודיה כלי לחשיפת המבנה התשתיתי של ז'אנר ספרותי (שיפמן, 2004). ניתן לטעון כי הפשקווילים הפארודיים מתפקדים באופן דומה, בהבלטה ובחשיפה של המאפיינים החיצוניים המיינמליסטים של הז'אנר מחד, והרטוריקה הקיצונית שלו מאידך. ברובד נוסף, הפשקוויל הסאטירי עוסק בביקורת סביב התכנים הדתיים-חברתיים הנידונים בז'אנר זה, תוך הקצנתם והבאתם לכלל אבסורד. לעומתם הפשקווילים האירוניים ו"המתחזים" מתמקדים בקהל ובחווית הקריאה, וטומנים בחובם ביקורת על האופן בו הקהל מקבל את הז'אנר ותכניו ללא הטלת ספק.

נראה אם כן כי הז'אנרים השונים של הפשקווילים ההומוריסטים חושפים את תשתיותיו ומוסכמותיו הפנימיים של הז'אנר ואת יחסיו עם הקוראים. ההקשר החברתי הספציפי והייחודי של הפשקוויל, מדגים באופן מובהק את תפיסתו המבנית של גידנס (Giddens, 1984), הטוען כי ז'אנר הוא גם מדיום וגם תוצאה של פרקטיקות טקסטואליות המוגדרות בסביבות חברתיות ספציפיות:

Genres are both medium and outcome of textual practices in socially organized settings (social institutions, social fields, social systems, etc. (ibid, 25)

בחירתו של הפרט והכרעתה של הקבוצה להשתמש בז'אנר ספציפי הינה גם תוצאה של מבנה חברתי, אך גם פרקטיקה מקומית יוצרת ומשתכפלת (Berkenkotter & Huckin, 1993). הז'אנר הספרותי או התקשורתי איננו ניטרלי אלא טומן בחובו מערכת מוגדרת של ציפיות והיפותזות (Neale, 1990). במובן זה, כל הגדרה ושימוש בז'אנר תקשורתי היא פעולת סימון ואקט של הכלה (inclusion) והדחה (exclusion). תפיסה זו רלוונטית במיוחד למקרה הספציפי של הפשקוויל, שכן פרקטיקות השיח, המאפיינים הרטוריים והתכנים המגזריים מייצרים הזרה בסיסית של הז'אנר למול קוראים חיצוניים. ניתן אף לומר כי במקרים רבים עבור קוראים זרים הגישה הבסיסית כלפי ז'אנר זה תהיה פארודית, גם כלפי טקסטים רגילים. אולם מסתבר כי גם בהקשר הפנים קהילתי, הקיצוניות המבנית והתוכנית הופכים במובן מסוים את הפשקוויל לרפלקטיבי במהותו, ומשמשים מצע לחיקוי, הזרה והגחכה.

הנאה, רפלקציה וביקורת

הביקורתיות הינה תכונה שהיא מסגולותיו המרכזיים של ההומור (Douglas, 1975). רגע חשיפת התחבולה ההומוריסטית וההנאה הנלווית אליו הוא הרגע הרפלקטיבי, הביקורתי, בו נפתחת המוכנות של הקורא לחשיפה עצמית ולהתבוננות ביקורתית (כהן, 2011). עמדה נפשית זו (של הנמען) מאפשרת למוען להציע את ביקורתו: על הז'אנר, על השימוש החברתי בערוץ זה, ועל האופן בו הוא, כקורא, אינו מפעיל את הביקורתיות הראויה. זהו אחד היתרונות של המבע ההומוריסטי – פארודי, סאטירי או אירוני – שכן הביקורת החברתית, נוקבת ככל שתהיה, מגיעה מעמדה לא מאיימת ופוגשת את הנמען במרחב הביניים.

הבנתו המידית של הרכיב הקומי בטקסט תלויה בהבנת השיח, ההקשר, ובאופי הקהל אליו הוא מכוון. אחת מפרקטיקות היסוד של המבע ההומוריסטי טמונה ביכולת ליצור קהילת שווים נבדלת ומתוחכמת, אשר רק חברה עשויים להבין את קווי ההומור ודקויות האירוניה. אולם ההתנגשות בין המשמעויות הכפולות והאיתגור שדיאלקטיקה זו מייצגת, אינה רק פונה אל קורא הפשקוויל כפרט, אלא כהדהוד המופנה לז'אנר כולו, לסגנונו, להקשרו החברתי, למשמעויותיו הדתיות ולתפקידו כז'אנר מסורתי המייצג חברה שמרנית. הדבר נובע מכך שהמדיום אינו רק משפיע על סוג ההומור המובע באמצעותו, אלא המבע ההומוריסטי משנה את אופיו, תפקודו ומשמעויותיו בהתאם לתכונות הייחודיות לערוץ הביטוי שלו ולמהות קהלו (Palmer, 1987; Shifman, 2007). משמעות זו רלוונטית במיוחד ביחס לקהל קוראי הפשקווילים, המתאפיינים בפאסיביות מוחלטת. במובן זה, הפשקוויל הסאטירי מהווה מעין דו שיח ביקורתי (Elkins, 2002) ומעניין תגובה של הקהל הדומם לאופייה ותכניה של התקשורת החד כיוונית המתקיימת בערוץ זה.

פתגם מוכר ברחוב החרדי אומר כי "הפשקווילים אינם רק מודבקים על קירות השכונה אלא מחזיקים קירות אלו מליפול". כפאראפרזה על כך ניתן לומר כי הפשקווילים ההומוריסטים

מבקשים לא רק לערער את הפשקווילים המודבקים על קירות השכונה, אלא לערער מעט את מוסכמות היסוד וממילא את הקירות עצמם עליהם מודבקים הפשקווילים.

מקורות

חרל"פ, ל' (2010). תרבות הפשקווילים בראי הלשון: עיון בתופעות מתחביר הטקסט ומסגנון השיח. *עיונים בשפה וחברה*, 3(1), 104-121.

נחשוני, ק' (12/11/2012). קרב הפשקוויל: אבחון מוקדם? לא במגזר החרדי. *Ynet*. [אוחזר ב- 6/1/2016, מתוך: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4303848,00.html>]

ליפשיץ, י' י' (תשע"ב). תמורות במעמד ההלכה ובפסיקתה בועלם החרדי. *אקדמות*, כז', 21-30.

פרידמן מ' (2005). פשקווילים ומודעות קיר בחברה החרדית. בתוך: נ' בהרוזי ברעוז (אוצרת), *פשקווילים: מודעות קיר וכרזות פולמוס ברחוב החרדי* (עמ' 8-37). תל אביב וירושלים: מוזיאון ארץ ישראל ויד יצחק בן צבי.

קנטור, ה' ומוציניק, מ' (2004). שימושי לשון ייחודיים במודעות העדות החרדיות. *מחקרי מורשתנו ב-ג*, 239-249.

רוזנברג, ח' וראשי, צ' (2014). "(מדיום) חדש מפני ישן תוציאו": הפשקווילים במאבק למען הסלולר הכשר. *עיונים בשפה וחברה*, 6(2), 71-95.

רוזנברג, ח', בלונדהיים, מ' וכ"ץ, א' (2016). "שוברי החומות": פיקוח, גבולות, והמערכה על 'הסלולרי הכשר' בחברה החרדית. *סוציולוגיה ישראלית*, יז(2), 115-136.

שיפמן, ל' (2004). הערס, הפרחה והאמא הפולניה: שסעים חברתיים והומור טלוויזיוני בישראל, 1968-2000. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", האוניברסיטה העברית.

שלינגר י' (1992). רכיבי לשון של לשון המלומדים. *ביקורת ופרשנות*, 28, 141-147.

שפירא, צ' (2005). לשון הפשקווילים. בתוך: נ' בהרוזי ברעוז (אוצרת). *פשקווילים: מודעות קיר וכרזות פולמוס ברחוב החרדי* (עמ' 42-47). תל אביב וירושלים: מוזיאון ארץ ישראל ויד יצחק בן צבי.

Berkenkotter C. & Huckin T. N. (1993). Rethinking genre from a sociocognitive perspective. *Written Communication*, 10(4), 475-509.

Douglas, M. (1975). *Implicit Meanings: Essays in Anthropology*. London, England: Routledge & Kegan Paul.

Elkins, J. (2002). Preface to the book: A skeptical introduction to visual culture. *Journal of Visual Culture*, 1(1), 93-99.

Fiske, J. (2002). *Television culture*. London: Routledge.

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.

Hall, S. (1993). Encoding, decoding. *The cultural studies reader*, 4, 90-103.

- Hutcheon, L. (1985). *A theory of parody: The teachings of twentieth-century art forms* (Vol. 874). University of Illinois Press.
- Jensen, K. B. (1990). The politics of polysemy: television news, everyday consciousness and political action. *Media, Culture & Society*, 12(1), 57-77.
- Murfin, R. C., & Ray, S. M. (1997). *The Bedford glossary of critical and literary terms*. Boston: Bedford Books.
- Neale, S. (1990). Questions of genre. *Screen*, 31(1), 45-66.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Palmer, J. (1987). *The logic of the absurd: On film and television comedy*. Bfi Publishing.
- Raskin, V. (1985). *Semantic mechanisms of humor*. Dordrecht: Reidel.
- Rose, M. A. (1993). *Parody: ancient, modern and post-modern*. Cambridge University Press.
- Rosenbreg, H., & Rashi, T. (2015). Pashkevillim in Campaigns against New Media: What Can Pashkevillim Accomplish that Newspapers Cannot? In: H. Campbell (Ed.), *Digital Judaism* (pp. 161-182). London: Routledge.
- Shifman, L. (2007). Humor in the age of digital reproduction: Continuity and change in internet-based comic texts. *International Journal of Communication*, 1(1), 187-209.
- Sperber, D., & Wilson, D. (1981). Irony and the use-mention distinction. *Philosophy*, 3, 143-184.

נספחים:

תמונה 1: "זעקת הפוגטים" (=גופנים)

תמונה 2: פשקוויל אזהרה

תמונה 3: שלט אזהרה

תמונה 4: פשקוויל אזהרה פארודי

תמונה 5: איסור אכילת קוגל

"הנה ידוע ש'הקוגל הירושלמי' עשוי מרצועות הדומות לתולעים ארוכות העלולות להכשיל... כאשר ילדים רכים יראו ויסברו כי תולעים המה..."

תמונה 7: איסור על נשים לצאת מהבית
"סגרו דלתותיכם בעד נשותיכם"

השופט ששמו יורג'ן גוטמן, חנה לאמיר בדיקה וסודית במעבדות של בית דין וקר לחבטות ריקניות נמצא שובל חמום שמספקים האנשים הכובשים יושב בין המושבים המנוטים מן הכורסא בין חמום מוחלשין מן המעצבות מתחרות המנוטים מחזירות של מוזיקה קטנים דיל הראוץ לעצמי חורין דרך המכשירים הכובשים בדיקה באקסן. אז לעולם שורר רואתי. ודני אלמן מוזיקה בדיקה שרד חמום ירבו ששמו וכרור ששמו

המחבר מודה כי המחקר נעשה באמצעות דגימה, ולכן יש להיזהר בהכללה. עם זאת, המחקר מצביע על מגמות ברורות, ויש להמשיך ולחקור את הנושא.

לכן כראשונה גדול המערכת בלגו אנו אבחנות תבנית **סי' מרה** שישורם על תוויל עסקיתו יולטיא וחקיק עולות ואחרים כל ספרים ובר לזכות את הרבים לסמן ספרות תרבות א.ה. המסמכת ולחזיתור לציבור אביש

[illegible]

הכל במחיר אגוזים העושה לרכז וטעם וללא פיקדון אף רכבים קטנים

International Edition | [Sign Out](#)

CNN.com MEMBER SERVICES

SEARCH The Web CNN.com

Home Page
World
U.S.
Weather
Business
Sports
Politics
Law

U.S.
OFFBEAT NEWS

NYC water not so kosher

Wednesday, June 2, 2004

תמונה 13: פרסום האיסור ב-CNN

[illegible]

תמונה 14 : Persil gel
 "נדענו עמוקות על השמועה הנוראה אשר באה באוזנינו ... על רעיונות זרים ומשונים ... להחליף חס וחלילה את אבקת הכביסה אשר שמשה אותנו מדורי דורות ולהכניס תחתיה קיידמה ומודרניזציה בדמות הנל

תמונה 15: קולונסקופיה וסרטן המעי הגס
 "גזרו הפריצים לקחת כל איש ישראל... בבדיקת
 הקולונסקופי" הנוראה ומקיימים דברי נביאי הזעם
 ויהיו עניך רואות את מעיד'..."